

Helena Wiórkiewicz

Gloria Victis : W 140. Rocznicę powstania styczniowego : wystawa w Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie i Muzeum Niepodległości w Warszawie

Niepodległość i Pamięć 11/1 (20), 255-269

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Helena Wiórkiewicz

GLORIA VICTIS

W 140. rocznicę powstania styczniowego

Wystawa w Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie i Muzeum Niepodległości w Warszawie

O powstaniu 1863-1864 roku przygotowano już wiele wystaw i to o różnym charakterze, organizowanych na ogół w związku z kolejnymi rocznicami styczniowej insurekcji. Największa jak dotąd wystawa, zorganizowana we Lwowie w pięćdziesiątą rocznicę powstania styczniowego, obejmowała „około 10.000 przedmiotów, ugrupowanych i uporządkowanych w 15 salach” Pałacu Sztuki na placu powystawowym Powszechnej Wystawy Krajowej 1894 roku¹; trwała od 28 czerwca do września 1913 roku. Ekspozycje pochodziły ze zbiorów 372 właścicieli, a w tej liczbie ze zbiorów: Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu, Muzeum Narodowego w Krakowie, Muzeum im. Lubomirskich we Lwowie, Muzeum Narodowego im. Króla Jana III we Lwowie i Archiwum Miejskiego we Lwowie oraz ze zbiorów prywatnych zbieraczy i posiadaczy pamiątek. Na wystawie znalazło się ponad 300 obrazów, rzeźb i rycin; m.in. cały swój olbrzymi dorobek artystyczny przysłał na wystawę Aleksander Sochaczewski, uczestnik przedpowstaniowej konspiracji, artysta-malarz i długoletni Sybirak; udostępnił kilkanaście dzieł Ludomir Benedyktowicz, artysta ranny w powstaniu, w 1913 roku wchodził w skład „Komitetu Wystawy roku 1863”. Po wielkiej lwowskiej „Wystawie pamiątek” pozostały: „Przewodnik”², zestawiony przez Tadeusza Rutowskiego album, zawierający 63 reprodukcje obrazów i rysunków³, „Album pamiątek roku 1863” z ponad 70 reprodukcjami ekspozycji z wystawy, ze wstępem Franciszka Jaworskiego⁴. Ekspozycję, o podobnym jak lwowska charakterze, aczkolwiek mniejszą, przygotowano w roku 1918 w już wolnej od rządów rosyjskich Warszawie, wydano też jej katalog; wśród zgromadzonych w 3 salach 1666 różnego typu obiektów było około 300 obrazów, rzeźb i rycin⁵. W Drugiej Rzeczypospolitej miała miejsce oficjalna celebrowanie powstaniowych rocznic, obchody rocznic powstania odbywały się corocznie. Wystawami uczczono siedemdziesiątą i siedemdziesiątą piątą rocznicę powstania styczniowego. Obie eks-

1 *Przewodnik po wystawie roku 1863. 1863-1913*. Lwów 1913, wydanie drugie, s. 7.

2 Tamże (trzy wydania).

3 *Rok 1863 w malarstwie polskim. 63 reprodukcje*. Zebrał i wydał T. Butowski, Lwów, Warszawa [1917].

4 *Album pamiątek roku 1863*. [Wstępem poprzedził F. Jaworski], Lwów 1913.

5 E. Chwalewik, *Katalog Wystawy Pamiątek Powstania Styczniowego otwartej 3 lutego 1918 roku w Kamenicy ks. Mazowieckich*, Warszawa 1918.

pozycje prezentowano w gmachu Muzeum Narodowego w Warszawie. Pierwsza, przygotowana pod kierownictwem dyrektora Muzeum Bronisława Gembarzewskiego, uroczyście otwarta 21 stycznia 1933 roku, rozmieszczona w czterech salach, kolejno ukazywała: wysiłki dyplomatyczne Polski na terenie Europy i Ameryki w obronie swej sprawy, obchody i manifestacje narodowe poprzedzające wybuch powstania, walkę zbrojną, represje carskie wobec powstańców. Tematy te ilustrował duży wybór różnego typu interesujących i wartościowych obiektów muzealnych. Większość pokazanych na wystawie eksponatów pochodziła ze zbiorów Muzeum Rapperswilskiego, pewna część została zwrócona przez ZSRR oraz nadesłana przez osoby prywatne. Wystawie towarzyszył przewodnik napisany przez Tadeusza Korzona⁶. Na drugiej wystawie, zorganizowanej w roku 1938, pokazano druki i rękopisy z okresu powstania styczniowego; o eksponowanych materiałach i ich rozmieszczeniu mówi przewodnik opracowany przez Henryka Mościckiego i Edmunda Oppmana⁷. W tymże roku otwarto w Muzeum Narodowym w Warszawie wystawę grotgerowską⁸.

Po drugiej wojnie światowej przygotowano różne ekspozycje w stulecie wybuchu powstania styczniowego. Obszerną wystawę otwarto w Londynie. Złożyły się na nią w przeważającej mierze zbiory ks. Józefa Jarzębowskiego (1897-1964), złożone w kolegium ks. Marianów w Fawley Court⁹. W kraju obchody setnej rocznicy zainaugurowała wystawa przygotowana przez Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego w Warszawie, która dała początek działalności Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Ekspozycja miała charakter historyczny, była zlokalizowana w zrekonstruowanym wówczas prawym skrzydle X Pawilonu; jej integralną część stanowiły także zrekonstruowane cele, w których byli więzieni Romuald Traugutt ostatni dyktator w powstaniu od 19 maja do 5 sierpnia 1864 roku, Marian Dubiecki, przyjaciel i współpracownik Traugutta, sekretarz do spraw Rusi w Rządzie Narodowym, cela zbiorowa z okresu powstania styczniowego, sala urzędującej w X Pawilonie w latach 1832-1882 Komisji Śledczej¹⁰. Wkrótce też w Muzeum X Pawilonu zaprezentowano wystawę obejmującą kilkadziesiąt dzieł malarskich Aleksandra Sochaczewskiego, które szczęśliwie w roku 1956 wróciły do Polski¹¹. Z innych ówczesnych ekspozycji należy wymienić przede wszystkim wielką wystawę w „W stulecie powstania styczniowego”, zorganizowaną w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy i udostępnianą od 25 lutego 1963 do 20 kwietnia 1964 roku¹², w Muzeum Narodowym w Krakowie „W stulecie powstania

6 T. Korzon, *Przewodnik po wystawie powstania styczniowego 1863-1933* w Gmachu Muzeum Narodowego w Warszawie, Warszawa 1933, Komitet Obchodu 70-lecia Powstania Styczniowego; „Gazeta Polska”, 1933, 21 I nr 21, s. 10; *Pamiętki powstania 1863 r.* w Muzeum Narodowym; 22 I nr 22 s. 8; W 70-tą rocznicę powstania styczniowego [...] Otwarcie wystawy w Muzeum Narodowym.

7 H. Mościcki, E. Oppman, *Wystawa druków i rękopisów z okresu powstania styczniowego*. Przewodnik, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1938.

8 J. Sienkiewicz, *Pamięci Artura Grotgera w setną rocznicę urodzin*. Katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1938.

9 *Katalog wystawy historycznej w stulecie powstania styczniowego*. Zbiory ks. Józefa Jarzębowskiego. Londyn 1964, Towarzystwo Przyjaciół Fawley Court.

10 *Powstanie styczniowe. Wielki Proletariat*. Wystawa, Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej. Oprac. S. Król, T. Przyk, H. Wiórkiewicz, Warszawa [1963], Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego.

11 *Pamiętnik malarski Aleksandra Sochaczewskiego o polskich i rosyjskich zesańcach na Syberię*. Pod red. W. Kordowicza, Warszawa 1964; H. Boczek, B. Meller, *Aleksander Sochaczewski 1843-1923 malarz syberyjskiej katorgi (życie, twórczość i dzieje kolekcji)*, Warszawa 1993, Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Muzeum Niepodległości w Warszawie.

12 Wystawa „W stulecie powstania styczniowego 1863-1963. Muzeum Historyczne m.st. Warszawy, Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa 1963; *W stulecie powstania styczniowego 1863-1963*. Scenariusz wystawy. Oprac. Z. Stankiewicz [i inni]. Red. J. Kosim, Warszawa 1964, powiel. Muzeum Historyczne m.st. Warszawy.

styczniowego 1863-1963”¹³ oraz w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, ekspozycję uwzględniającą szczególnie zagadnienia wojskowe powstania; otwarcie wystawy połączono z odsłonięciem – na terenie parku Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie – kamienia pamiątkowego w miejscu, gdzie stał dom, w którym mieszkał i został aresztowany Romuald Traugutt. Niejako pokłosiem tej wystawy był wydany drukiem album-informator poświęcony „Powstaniu styczniowemu w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego”¹⁴.

W 140. rocznicę wybuchu powstania styczniowego przygotowano kilka różnych ekspozycji muzealnych. M.in. w dniu 21 stycznia 2003 roku otwarto stałą wystawę w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, na której zgromadzono 228 interesujących i cennych obiektów, wybranych z bogatego zbioru pamiątek przechowywanych w zasobach tego Muzeum: broń, ubiór powstańców, chorągwie, tłoki pieczętne, przedmioty pamiątkowe – w tym biżuterię patriotyczną oraz dzieła sztuki – malarstwo i rzeźbę¹⁵. Wystawę czasową pt. „Niechaj Polska wie ...” przygotowało Muzeum Militariów Oddział Muzeum Miejskiego Wrocławia. Ekspozycja o charakterze historyczno-pamiątkowym udostępniana była od 22 stycznia do 2 marca 2003 roku. Wśród ponad 300 obiektów pokazano wyjątkowo bogaty zespół biżuterii żałobnej z czasu poprzedzającego wybuch powstania, ciekawy wybór elementów umundurowania powstańców, przykłady używanej broni, unikalne archiwalia z zasobów po Janie hr Działyńskim, który dla pozyskania broni dla powstania podejmował wiele wysiłków iłożył wiele pieniędzy, dokumenty przypominające związki Mariana Langiewicza z Wrocławiem (tu mieszkał i studiował w latach 1848-1850), różne przedmioty upamiętniające powstanie styczniowe itd.¹⁶ W Muzeum Mazowieckim w Płocku zorganizowano wystawę historyczno-dokumentalną, zatytułowaną „Poszli nasi w bój bez broni... Powstanie Styczniowe w Płockiem”; udostępniano ją w okresie od 22 stycznia do 18 maja 2003 roku¹⁷.

W ponad stuletnim ciągu ekspozycji dzieł sztuki i pamiątek związanych z dziejami dramatycznego zrywu narodowego oraz społecznego w roku 1863 mieściła się wystawa zatytułowana „GLORIA VICTIS. W 140. rocznicę powstania styczniowego”, zorganizowana wspólnie przez Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie i Muzeum Niepodległości w Warszawie, prezentowana w siedzibach tych instytucji kolejno: w Ciechanowie w okresie od 22 stycznia do 30 czerwca 2003 roku, w Warszawie – od 5 sierpnia do 12 października tego roku. Głównym celem wystawy było przypomnienie i upamiętnienie powstania styczniowego, największego z powstań polskich XIX wieku (jeśli brać pod uwagę czas trwania i liczbę uczestników), którego hasłem była niepodległość, a treścią społeczną – likwidacja stosunków ustroju feudalnego. Powstanie styczniowe – ostatni akt polskiej irredenty, najbardziej tragiczny w swym przebiegu i konsekwencjach, znalazło natychmiastowe i najbogatsze odbicie w sztuce, stało się najtrwalszym motywem malarstwa polskiego. I właśnie na naszej wystawie

13 T. Wroński, *W stulecie powstania styczniowego 1863-1963*. Przewodnik po wystawie, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 1963. Wystawa przygotowana przez Muzeum Narodowe w Krakowie i Muzeum Historyczne m. Krakowa, eksponowana była w gmachu przy ul. Smoleńsk 9.

14 W. Bigoszevska, M. Słoniewska, *Powstanie styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, Warszawa 1966.

15 B. Kleju, *Wystawa stała. Wiosna Ludów i Powstanie Styczniowe*. Przewodnik, Muzeum Wojska Polskiego, Warszawa 2003.

16 Wystawie w Muzeum Militariów Oddział Muzeum Miejskiego Wrocławia towarzyszyła ulotka opracowana przez Jerzego Zarawskiego, autora ekspozycji.

17 B. Popiołek, „Poszli nasi w bój bez broni...”. *Powstanie Styczniowe w Płockiem*. Informator wystawy, Muzeum Mazowieckie w Płocku, Płock 2003.

podjęliśmy próbę pokazania, jak wyrażano polskie powstanie w formie obrazowej, jakie znalazło ono odzwierciedlenie w sztukach plastycznych. Zgromadziliśmy, w miarę możliwości, malarstwo, rysunki, grafikę, zabytki numizmatyczne odnoszące się do powstania 1863 roku; były tu prace ponad 30 artystów polskich oraz kilkunastu autorów obcych (tych ostatnich głównie ryciny). Można było zobaczyć dzieła artystów – uczestników powstania, artystów ówczesnych, którzy jako naoczni świadkowie wydarzeń tworzyli pod wpływem uczuć i nastrojów władających całym społeczeństwem oraz późniejszych, którzy w wypadkach roku 1863 szukali natchnienia dla swoich dzieł. Obiektom sztuki towarzyszyła dokumentacja pozaartystyczna wydarzeń lat 1861-1864: druki programowe władzy naczelnej powstania, fotografie, pamiątki historyczne i patriotyczne.

Ekspozycja nasza miała charakter historyczno-artystyczny. W porządku chronologicznym, w sposób syntetyczny, ukazywała najważniejsze wydarzenia przedpowstaniowe, walkę zbrojną, represje popowstaniowe, pamięć i tradycję roku 1863. Te główne wątki tematyczne ilustrowała ponad 700 zgromadzonych na wystawie obiektów, a wśród nich: 41 obrazów olejnych, 23 akwarele i rysunki, 87 grafik, 75 fotografii, 128 przedmiotów biżuterii patriotycznej i pamiątek historycznych, 12 elementów ubioru powstańczego, 8 chorągwi, ponad 20 przykładowo różnej broni używanej przez powstańców, 16 pamiątek uczestników powstania oraz pamiątek różnych, 12 rozmaitych obiektów odnoszących się do przedstawicieli władz rosyjskich, 10 druków i mapa, ponad 200 pocztówek itd. Obiekty pochodziły ze zbiorów 19 muzeów, bibliotek i archiwów oraz ze zbiorów 8 osób prywatnych. Wystawa w Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie zawierała około 650 obiektów. W pokazie w Muzeum Niepodległości w Warszawie, wobec odmiennych warunków przestrzennych wystawy, znalazło się ponad 430 obiektów; zrezygnowano z zestawu pamiątkowych pocztówek, z kilkunastu powtarzających się przedmiotów biżuterii patriotycznej, z kilku dzieł malarskich odnoszących się do tematyki sybirskiej; równocześnie wprowadzono do ekspozycji kilka innych dzieł malarskich i rycin, chorągwie, elementy ubioru powstańczego, druki, większą ilość portretów fotograficznych powstańców oraz medali wydanych ku czci bohaterów walk 1863-1864.

Prezentację tematu poprzedzały umieszczone na wstępie wystawy kompozycje alegoryczne, przypominające tragedię upadku Polski i walkę o niepodległość: litografia wydana przez St. Ojrowskiego „Rozbiór Polski. Płaczące sieroty Polski” oraz obrazy – Stanisława Bieńkiewicza „Alegoria Polski” i autora nieokreślonego kompozycja alegoryczna związana z polskimi powstaniem.

Ekspozycja składała się z czterech – różnej wielkości części. Pierwsza obejmowała okres poprzedzających powstanie manifestacji patriotyczno-religijnych, organizowanych przeciwko carskiemu zaborcy. Przypominała najważniejsze wydarzenia, m.in. z roku 1861: uroczysty manifestacyjny pogrzeb w dniu 2 marca pięciu poległych 27 lutego tego roku podczas demonstracji w Warszawie, w którym wzięło udział kilkadziesiąt tysięcy osób ze wszystkich warstw społecznych i wyznań; powołanie Delegacji Miejskiej w Warszawie; dojsie do władzy Aleksandra Wielopolskiego; rozwiązanie 6 kwietnia Towarzystwa Rolniczego (powołanego 24 listopada 1857 roku na mocy rozkazu Aleksandra II, a grupującego ziemian Królestwa); krwawe stłumienie w dniu 8 kwietnia manifestacji na Placu Zamkowym w Warszawie; manifestacyjny pogrzeb w dniu 10 października zasłużonego w walce z zaborcą arcybiskupa Antoniego Melchiora Fijałkowskiego; konspirację przedpowstaniową – powstanie tajnej Organizacji Narodowej z Komitetem Centralnym Narodowym jako „rzeczywistym Rządem Narodowym” na

czele. Z dość obfitej ikonografii pogrzebu pięciu poległych na wystawie pokazano obrazy olejne: Henryka Pillatiego „Pogrzeb pięciu ofiar manifestacji w Warszawie w roku 1861”, przedstawiający wyjście orszaku pogrzebowego z kościoła Św. Krzyża; będący dokumentem historycznym wielki obraz olejny Aleksandra Lessera „Pogrzeb pięciu poległych w Warszawie 2 marca 1861 na Cmentarzu Powązkowskim”, w którym artysta-uczestnik uroczystości, ukazuje kondukt pogrzebowy zdążający z trumnami udekorowanymi liśćmi palmowymi, niesionymi przez znanych działaczy patriotycznych oraz postaci wybitnych osobistości biorących udział w pogrzebie, m.in. arcybiskupa Antoniego Melchiora Fijałkowskiego, duchownych innych wyznań O. Prokopa kapucyna, rabina Bera Meiselsa, pastora Leopolda Otto, dr teologii Markusa Jastrowa, a także Andrzeja Zamoyskiego, Karola Szlenkiera¹⁸. Innym dokumentem tego wydarzenia była akwarela Władysława Bakałowicza „Pogrzeb pięciu poległych”, przedstawiająca kondukt żałobny przechodzący przez Plac Saski. Dziełom sztuki towarzyszyła kompozycja fotograficzna, ukazująca pośmiertne wizerunki pięciu zabitych podczas demonstracji 27 lutego na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie: Filipa Adamkiewicza – czeladnika krawieckiego, Michała Arcichiewicza – ucznia, Karola Brendla – robotnika, Marceliego Karczewskiego i Zdzisława Rutkowskiego – ziemian, a także wspólną ich mogiłę na Cmentarzu Powązkowskim.

Do wydarzeń związanych z rozwiązaniem przez Radę Administracyjną Towarzystwa Rolniczego (na wniosek Wielopolskiego) odnosity się prezentowane na wystawie portrety – Aleksandra Wielopolskiego, dyrektora Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia Publicznego, w 1862 Naczelnika Rządu Cywilnego, deklarującego lojalność wobec Rosji w zamian za pewne koncesje dla Polaków, Andrzeja Zamoyskiego, założyciela i prezesa Towarzystwa Rolniczego oraz widok Sali Posiedzeń Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w czasie zebrania członków Towarzystwa Rolniczego¹⁹. Masakrę ludności na Placu Zamkowym przedstawiała nieokreślonego autora litografia „Warszawa 8 kwietnia 1861 roku”, wykonana wg obrazu francuskiego artysty, Tony Robert-Fleury’ego. Drobną, ale rzadką pamiątką tego czasu był medal „Za cnotliwy czyn”, poświęcony rosyjskiemu ppłk. Janowi Peikerowi (Peykerowi), który w południe 7 kwietnia zastrzelił się na Zamku, ponieważ, jak przypuszczano, nie chciał brać udziału w krwawej pacyfikacji manifestacji 8 kwietnia²⁰.

Kolejna manifestacja patriotyczna i polityczna – pogrzeb arcybiskupa warszawskiego Antoniego Melchiora Fijałkowskiego (1778-1861) w dniu 10 października 1861 roku – przedstawiona została w litografii Maksymiliana Fajansa, wykonanej wg kompozycji Adriana Głębockiego²¹.

Formą demonstracji uczuć narodowych w czasie przedpowstaniowym stały się nabożeństwa za śpiewami patriotycznymi. Niemalże hymnem narodowym stała się pieśń „Boże coś Polskę” (napisana przez Alojzego Felińskiego w 1816 r., wówczas ku czci

18 *Sztuka Warszawska od średniowiecza do połowy XX wieku*. Katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa 1962, nr 592; wymieniono tu kolejno nazwiska wybitnych osobistości – uczestników pogrzebu pięciu poległych; M. Kaczanowska, *Manifestacje patriotyczne 1861 roku i powstanie 1863 roku w sztuce warszawskiej*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie”, 1964, t. 8, s. 436.

19 Tę litografię wykonał Władysław Walkiewicz wg rysunku Adama Lerue, artysty poległego w powstaniu styczniowym. Zob.: A. Lewicka-Morawska, *Artyści a dwa kryzysy. Malarze polscy wobec wydarzeń z lat 1861-1864*, [w:] *Kryzysy w sztuce*. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Lublin, grudzień 1985, Warszawa 1988, s. 134.

20 S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1983, s. 147; W. Dżakow, *Diejatieli russkogo i polskiego oswoboditelnego dżiwienija w carskoj armii 1856-1865 godów*, Moskwa 1967, s. 133.

21 *Warszawa i jej Muzeum*. Katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Warszawie, oprac. B. Milicer [i inni], Warszawa 1996, nr 79 na s. 122.

cara Aleksandra I, melodię skomponował Jan Kaszewski, ppor. IV pułku piechoty), w której poszczególnych zwrotkach skupiały się pragnienia Polaków. Pieśnią nabożeństw, manifestacji, a potem i powstania był chorał Kornela Ujejskiego „Z dymem pożarów” (1846). Na wystawie przykładowo zaprezentowano wydane w Londynie „Polskie hymny narodowe” (nuty wymienionych wyżej pieśni), w ozdobnej okładce z symbolami powstania a także medal poświęcony twórcom chorału: Kornelowi Ujejskiemu, autorowi słów i Józefowi Nikorowiczowi, kompozytorowi tej pieśni.

Dominującą formą demonstracji patriotycznej przeciw gwałtom carskim stała się czerń i żałobna biżuteria z symbolami męczeństwa i niewoli. Z dniem 3 marca 1861 roku, w którym to z ambon kościołów ogłoszono żałobę narodową, kobiety kolorowe stroje zastąpiły czarną, skromną suknią, krynoliną, a mężczyźni przywdziewali czarne ubrania. Oznaką patriotycznych przekonań było także ubieranie się w polskie stroje – czamary, kontusze, wysokie buty, konfederatki i wszelkie nakrycia głowy kroju polskiego²². W biżuterii i innych pamiątkach zostały masowo upamiętnione warszawskie manifestacje z lutego i kwietnia 1861 roku. Na wystawie można było zobaczyć spory wybór biżuterii patriotycznej i pamiątek, m.in.: charakterystyczne dla żałoby narodowej żeliwne krzyże z datami manifestacji i napisem: „PAMIĄTKA 25/27 LUT./8 KWIET.1861”, na odwrocie: „WARSZAWA” oraz gałązką palmy i wieńcem cierniowym; mosiężny krzyżyk pamiątkowy z datami rozbiorów Polski, powstań narodowych i manifestacji, stanowiący jedną z najciekawszych odmian krzyżyków z okresu manifestacji patriotycznych²³; srebrne, oksydowane brosze, wykonywane ażurowo w formie korony cierniowej; srebrne pamiątkowe wisioriki z godłem dwupolowym – Orłem i Pogonią; wykonywane przeważnie w srebrze, pokryte czarną emalią obrączki z symbolami korony cierniowej, krzyża i palmy oraz datami pierwszych manifestacji; pierścionki ze srebrnego, podwójnego, skręconego drutu tworzącego pętle z ażurowo komponowanymi motywami: Orłem na tle krzyża i kotwicą, a także z wizerunkiem Matki Boskiej Częstochowskiej; srebrne bransolety w formie kajdan; spinki do mankietów w kształcie Orła; należące do charakterystycznych przedmiotów żałoby narodowej religijno-patriotyczne medaliki z wizerunkami Matki Boskiej, Orła i złamanego krzyża (nawiązanie do sprofanowanego krzyża podczas manifestacji lutowych 1861), a także pięciu krzyży (dla uczczenia pamięci pięciu poległych uczestników manifestacji w Warszawie w dniu 27 lutego 1861)²⁴; czarne naszyjniki i korale, medaliony i pierścienie bez symbolicznych emblematów, w których czarna barwa jest manifestacyjnie żałobna. Prezentowanej biżuterii patriotycznej towarzyszyły zabytki numizmatyczne, np. medal o dużej wymowie patriotycznej autorstwa Bolesława Podczaszyńskiego ku czci poległych i rannych w manifestacjach warszawskich 27 lutego i 8 kwietnia 1861 roku, bity potajemnie w zakładach Jana Minheymera w Warszawie, medale upamiętniające uroczyste obchody rocznicowe Unii Lubelskiej (12 VIII 1861) i Unii Horodelskiej (10 X 1861).

Odpowiedzią władz carskich na wrzenie w Królestwie były kolejne represje i wprowadzenie 14 października 1861 roku stanu wojennego. Na wystawie dokumentowało je zdjęcie obozu wojska rosyjskiego na Placu Zamkowym w Warszawie, wykonane przez

22 W. Bigoszewska, *Polska biżuteria patriotyczna*, Warszawa 2003, s. 89.

23 G. Kieniewiczowa, *Pamiątki powstań narodowych w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy*, Warszawa 1988, nr 92.

24 A. Więcek, *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, wyd. 2, Kraków 1989, s. 140, pierwszy tego rodzaju medalik religijno-patriotyczny został już wybity w marcu 1861 roku ponoć na zlecenie Towarzystwa Rolniczego w Warszawie.

Karola Beyera. Stan wojenny zamknął okres manifestacji i spowodował zejście ruchu narodowego do podziemia. Już 17 października 1861 roku zawiązał się w Warszawie konspiracyjny Komitet Ruchu „czerwonych”, mający kierować przygotowaniem do przyszłego powstania. Latem 1862 przybrał nazwę Komitetu Centralnego Narodowego. Powstanie tajnej Organizacji Narodowej, zawiązanie się władzy centralnej przygotowującej powstanie akcentowały na wystawie dokumenty: „Program Organizacji Narodowej” (24 lipca 1862), stawiającej jako cel „przygotowanie Kraju do powszechnego, a na dobry skutek obrachowanego powstania, które ma wywalczyć niepodległość Polski w granicach 1771 r., a dla wszystkich jej mieszkańców bez różnicy religii zupełną wolność i równość w obliczu prawa z poszanowaniem praw narodowości z nią złączonych” oraz zapowiadający uwłaszczenie chłopów; odezwa Komitetu Centralnego Narodowego z 1 września 1862 roku pt. „Bracia Polacy!”, ogłaszająca KCN Rządem Narodowym Polski i uzasadniająca utworzenie Organizacji Narodowej. Na fotografiach i w rysunku pokazano portrety najczynniejszych wówczas członków Komitetu Centralnego Narodowego: Jarosława Dąbrowskiego, Ignacego Chmieleńskiego, Bronisława Szwarce, Zygmunta Padlewskiego, Agatona Gillera i innych.

Druga i zarazem najobszerniejsza część wystawy ukazywała walkę zbrojną – trwającą 15 miesięcy wojnę partyzancką, w której wzięło udział ponad 200 tysięcy ochotników, stoczono około 1200 bitew i potyczek, a potężny carat, aby stłumić powstanie zmobilizować musiał przeszło 400 tysięcy żołnierzy. Przypomniano najważniejsze bitwy i potyczki w Królestwie Polskim 1863-1864, zasygnalizowano udział w powstaniu innych dzielnic, a mianowicie – Litwy, Białorusi, Ukrainy, Galicji, zaboru pruskiego. Na ikonografię walki zbrojnej złożyły się wyobrażenia ogólne oraz przedstawienia konkretnych wydarzeń. W zgromadzonych na wystawie dziełach sztuki dominowały zgodnie z rzeczywistym przebiegiem powstania, sceny z potyczek małych oddziałów powstańczych, patrol powstańczy – czaty, sceny powstańczego życia obozowego, samotny, anonimowy bohater – powstaniec w rogatywce i z kosą lub karabinkiem na ramieniu, konny lub pieszy. Obiekty były ułożone przeważnie w porządku chronologicznym wydarzeń. Ryciny zgromadzone na początku tej części wystawy odnosiły się do przeprowadzonej przez władzę rosyjskie na terenie Warszawy w nocy z 14 na 15 stycznia 1863 roku branki i podjętej przez Polaków walki zbrojnej. Można było tu zobaczyć XIX-wieczne heliograviurowe reprodukcje dzieł twórcy legendy powstania roku 1863, Artura Grottgera: „Pobór w nocy”, „Kucie kos”, „Bitwa” – kartony z cyklu „Polonia”, z cyklu „Litwania” – karton „Przysięga” oraz oddzielnie pokazane całe cykle: „Polonia”, „Litwania” i „Wojna”. Eksponowany tu obraz Wandalina Strzałeckiego „Scena z powstania 1863” przedstawiający pożegnanie ochotników udających się na pole walki, oraz nieokreślonego autora litografie „Błogosławieństwo powstańcom”. W litografiach pokazane były portrety pierwszych dyktatorów powstania: Ludwika Mierosławskiego i Mariana Langiewicza. Przedstawieniom ikonograficznym towarzyszyły najważniejsze dokumenty władzy naczelnej powstania: „Manifest Komitetu Centralnego jako Tymczasowego Rządu Narodowego” z 22 stycznia 1863 ogłaszający powstanie, równocześnie wydane dwa dekrety: o uwłaszczeniu i nadaniu ziemi bezrolnym chłopom-uczestnikom powstania oraz „Instrukcja powstańcza” Rządu Narodowego dla dowódców powstańczych [nie przed 25 I 1863].

W kolejnej sekwencji ukazane były konkretne bitwy i potyczki z lat 1863-1864, przedstawione głównie w rycinach i rysunkach, m.in.: zwycięska bitwa pod Węgrowem 3 lutego, stoczona przez połączone oddziały Józefa Matlińskiego, ps. Janko Sokół i Władysława Jabłonowskiego; zwycięski atak oddziału Antoniego Jeziorańskiego

i dowodzącego kosynierami Józefa Śmiechowskiego na koszary w Rawie 4 lutego; zakończona klęską powstańców oddziału Apolinarego Kurowskiego bitwa pod Miechowem 17 lutego; stoczona przez Mariana Langiewicza i Dionizego Czachowskiego bitwa pod Wąchockiem 4 lutego (ukazana w drzeworycie według rysunku Artura Grottgera)²⁵; bitwa pod Kozłową Rudą w Augustowskim 1 kwietnia, kiedy to oddział powstańczy dowodzony przez Leona Kulczyckiego, byłego kapitana wojsk rosyjskich, rozproszył kompanię wojsk nieprzyjaciela; przedstawiona w akwareli Walerego Radzikowskiego zwycięska bitwa gen. Michała Heydenreicha ps. Kruk pod Zyrzynom, w wyniku której łupem powstańców stała się kasa rządowa z 200 tysiącami rubli²⁶, przegrana bitwa dużego oddziału, który z Poznańskiego przyszedł na pomoc powstańcom pod dowództwem gen. Edmunda Taczanowskiego pod Ignacem 8 maja, ukazana w akwareli Juliusza Kossaka; scena z bitwy pod Wierchowiskami 6 listopada, w której zginął pułkownik i naczelnik województwa sandomierskiego Dionizy Czachowski, przedstawiona w obrazie olejnym nieokreślonego artysty pt. „Śmierć Czachowskiego”; ostatnia większa bitwa w powstaniu styczniowym pod Opatowem 21 lutego 1864, gdzie walczyli powstańcy z II korpusu gen. Józefa Hauke ps. Bosak pod dowództwem Apolinarego Kurowskiego i Ludwika Zwierzdowskiego ps. Topór (ranny w tej bitwie został powieszony w Opatowie).

Zwracały uwagę prezentowane na wystawie dzieła artystów – uczestników powstania, jak na przykład „Podjazd powstańców” Ludomira Benedyktowicza, wspomnianego już wcześniej żołnierza oddziałów Władysława Cichorskiego-Zameczka i Władysława Wilkoszewskiego, ciężko okaleczonego przez powstanie, rysunki przedstawiające sceny powstańcze oraz akwarela „Wymarsz powstańców ze wsi w 1863 r.” Maksymiliana Gierymskiego, który jako 17-letni słuchacz puławskiego Instytutu Rolno-Leśnego zaciągnął się do oddziałów walczących na Lubelszczyźnie i Kielecczyźnie; „Patrol powstańców – Czaty” Władysława Maleckiego; Władysława Gąseckiego „Wypoczynek Żuawów”, rysunki Elwiro Andriollego. Pokazane zostały dzieła osnute na wydarzeniach roku 1863, m.in. Józefa Ryszkiewicza „Wypad powstańców 1863 r.”, Jacka Malczewskiego „Powstaniec”, Włodzimierza Łosia „Powstaniec”, obrazy, rysunki, akwarele Witolda Pruszkowskiego, Józefa Brandta i innych artystów, przedstawiające sceny powstańcze i anonimowych powstańców.

Czynny udział Litwy i Białorusi w ruchu narodowym lat 1861-1864 pokazano w wymiarze symbolicznym. Wydarzenia powstańcze na tym obszarze ilustrowały ryciny i rysunki, m.in. nieokreślonego autora drzeworyt „Wymarsz powstańców z Grodna 14 marca 1863 r.”; rysunki Michała Elwiro Andriollego, który walczył w powstaniu pod wodzą Ludwika Narbutta, naczelnika sił zbrojnych pow. lidzkiego, któremu poświęcił jedno ze swoich dzieł pt. „Śmierć Narbutta” (artysta umieścił też w obrazie własny portret – postać z gołą głową); Stanisława Witkiewicza „Wieszanie powstańców w Szawlach” drzeworyt nieokreślonego autora „Bitwa pod Świętobrością na Litwie i zwycięstwo odniesione przez ks. Mackiewicza 19 października 1863 r.”. Zwracała uwagę chorągiew Pułku Podbrzeskiego, która należała do oddziału utworzonego w 1863 roku przez ks. Antoniego Mackiewicza w Podbrzeziu pow. Poniewież. Portrety przywódców powstania na Litwie i Białorusi – Zygmunta Sierakowskiego, Konstantego Kalinowskiego, ks. Antoniego Mackiewicza i innych pokazano łącznie z portretami innych powstańców.

25 M. Bryl, *Cykle Artura Grottgera. Poetyka i recepcja*, Poznań 1994, s. 62-64.

26 S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe...*, s. 566.

Do rozpoczętego dopiero w maju powstania na Ukrainie odnosiły się pokazane na wystawie: litografia „Bitwa pod Lubarem 9 maja 1863 r.” (stoczona przez gen. Edmunda Różyckiego); obraz olejny Jana Pomiana Kruszyńskiego „Czytanie „Złotej Hramoty” na Ukrainie w 1863 r.” oraz drzeworyt ukazujący bitwę pod Korytnicami w pow. włodzimierskim, gdzie 28 lipca tego roku walczył oddział powstańczy pod dowództwem Leszka Wiśniewskiego, który przeszedł na Wołyń z ochotnikami z Galicji.

W tej części wystawy eksponowano portrety fotograficzne ponad czterdziestu dowódców oddziałów powstańczych i uczestników walki partyzanckiej. Były to zdjęcia przeważnie w strojach powstańczych, oryginalne fotografie lub XIX-wieczne reprodukcje pamiątkowe, przeważnie wykonane w formacie wizytowym. Pokazano portrety: Dionizego Czachowskiego, Kazimierza Mieleckiego, Zygmunta Sierakowskiego, Michała Heydenreicha „Kruka”, Karola Kality „Rębajły”, Józefa Hauke „Bosaka”, ks. Stanisława Brzóska, Edmunda Taczanowskiego, Romualda Traugutta i innych. Obok Polaków umieszczono portrety cudzoziemskich ochotników, którzy przelali krew za Polskę w roku 1863, a wśród nich: Andrzej Potebnia, Ukrainiec, oficer armii carskiej, przywódca Komitetu Oficerów Rosyjskich, który poległ w potyczce pod Skalą w nocy z 4 na 5 marca 1863, prowadząc do ataku polskich kosynierów; z Francuzów – Franciszek Rochebrune i Leon Young de Blankenheim, którzy odznaczyli się jako dowódcy oddziałów, a ten ostatni poległ 29 kwietnia 1863 pod Brdowem; Francesco Nullo, Włoch z Bergamo, który przybył z kilkunastu ochotnikami i padł zaraz w pierwszej bitwie pod Krzykawką 5 maja 1863 roku.

Na wystawie znalazły się przykłady uzbrojenia, jakiego używano w powstaniu, elementy mundurowania, na przykład czamara powstańcza po Stefanie Kaliszu, pas, klamry z wizerunkiem Tadeusza Kościuszki, Orłem, Pogonią, także chorągwie, nieliczne ale interesujące i cenne pamiątki po powstańcach. W grupie tych ostatnich należy wymienić lunetkę ostatniego dyktatora w powstaniu Romualda Traugutta, busołą mjr. Jana Wańkowicza Leliwy, dowódcy w Brzeskiem i Kobryńskiem w 1863 roku, medalion żałobny, który należał do Franciszka Kotwickiego (ok. 1843-1920), walczącego w oddziałach powstańczych w okolicach Płocka i Puszczy Kampinoskiej, spinkę żupanową Hipolita Bonawentury Osiecińskiego (1839-1878), tabakierkę, która należała do ks. Antoniego Mackiewicza, dowódcy oddziałów powstańczych na Żmudzi, powieszono go w Kownie 28 grudnia 1863, pamiątki pozostawione w celi X Pawilonu przez wyprowadzonego na egzekucję w dniu 5 sierpnia 1864 Józefa Toczyskiego, protezę skonstruowaną dla ранnego w powstaniu Ludomira Benedyktowicza, umożliwiającą pracę artyście-malarzowi.

Pokazano przykłady powstańczej biżuterii, której symbolika w porównaniu z okresem przedpowstaniowym nieznacznie się zmieniła. Częściej pojawia się znak Orła, dwudzielne godło Orzeł i Pogoń, a także godło na trójdzielnej tarczy z Orłem, Pogonią i Archaniołem (wprowadzone przez rząd powstańczy w maju 1863 roku), różnego rodzaju symbole wojskowe tj. szable, kosy, kule armatnie i proporce. Obok hasła z poprzednich lat najczęściej pojawia się hasło „Boże zbaw Polskę” lub „Jeszcze Polska nie zginęła”²⁷. Można było zobaczyć krzyże, broszki, wisiorki, breloki, medaliony itd. Tutaj umieszczono też medale upamiętniające powstanie styczniowe, medale rosyjskie, rozdawane wojskowym i cywilom za udział w tłumieniu polskiego powstania oraz przedmioty różne odnoszące się do carskiej administracji, jak na przykład szpady urzędnicze, odznaki sołtysów różnych guberni Królestwa Polskiego.

27 W. Bigoszevska, *Polska biżuteria patriotyczna...*, s. 104.

Polacy podejmując w roku 1863 zbrojną walkę o niepodległość mieli nadzieję na interwencję państw europejskich. Działała dyplomacja powstańcza. Pod naciskiem opinii publicznej i wytworzonej przez powstanie styczniowe sytuacji rządu Anglii, Francji i Austrii, wykorzystując powstanie polskie dla rozgrywek z rządem carskim, wystąpiły w kwietniu, czerwcu i sierpniu 1863 roku z interwencją dyplomatyczną w sprawie Polski, nie wspominając ani słowem o niepodległości. Interwencja zakończyła się fiaskiem, ale temat ten znalazł obszerne odbicie w ilustrowanych czasopismach satyrycznych, szczególnie we francuskim „Le Charivari”. Na wystawie pokazano odezwę Rządu Narodowego Polski do ludów i rządów Europy wzywającą do uznania prawa Polski do niepodległości (31 VII 1863) oraz przykładowe ryciny satyryczne ilustrujące stosunek państw europejskich do powstania styczniowego.

Kolejna część wystawy dotyczyła represji popowstaniowych, jakie dotknęły uczestników i sympatyków powstania: około tysiąca straconych, paręset zmarłych w więzieniu w czasie śledztwa, do 20 tysięcy poległych i pomordowanych, 35-40 tysięcy zesłanych na katorgę, osiedlenie, z których mniej więcej połowa już nie wróciła do kraju, około 10 tysięcy popowstaniowych emigrantów, skonfiskowane majątki, a w skali kraju likwidacja odrębności Królestwa Polskiego, bezwzględna rusyfikacja instytucji, kultury i oświaty. Temat ten można byłoby rozbudować do rozmiarów dużej samodzielnej wystawy, bowiem ikonografia dziejów popowstaniowych represji jest obfita. Dla zachowania proporcji na naszej wystawie wybrano głównie dzieła malarskie przedstawiające sceny w więzieniu, drogę powstańców do katorgi, sceny sybirskie, śmierć na zesłaniu, pogrzeb zesłańców. Z innego typu obiektów pokazano fotograficzne kompozycje przedstawiające członków Rządu Narodowego z Romualdem Trauguttem na czele, straconych na stokach Cytadeli Warszawskiej 5 sierpnia 1864 roku, tableaux z wizerunkami poległych, rozstrzelanych, powieszonych w roku 1863 „Za wiarę i Ojczyznę” oraz kompozycję w drzeworycie „Wdowa” z cyklu „Warszawa II” Artura Grottgera, wokół której widnieje 10 popiersi przywódców poległych w powstaniu 1863-1864. Temat więzienia ilustrują na wystawie obrazy olejne: Franciszka Streitta „Pożegnanie w więzieniu”, Władysława Rossowskiego „Przed więzieniem”, Tadeusza Rybkowskiego „Rok 1863” (Scena w celi więziennej), artyści – uczestnika powstania, Antoniego Kozakiewicza „...Nie dbam, jaka spadnie kara” (Do sądu); tego artysty jest również prezentowany obraz olejny „Trzy pokolenia”, będący bezpośrednią reakcją na tragiczny epilog powstania styczniowego, to symboliczne przedstawienie śmierci trzech pokoleń Polaków – dziada, ojca i syna – inspirowane jest kompozycjami Grottgera²⁸. Przykładem przedstawienia konkretnej akcji podjętej na rzecz powstańców jest anonimowa litografia wydana w 1864 roku w Londynie, z napisami w języku angielskim, francuskim i polskim: „Ostatnie słowo pociechy. X Pawilon Cytadeli Warszawskiej” i na odwrocie „Na korzyść rannych” (litografia powstała na zamówienie Rządu Narodowego)²⁹. Na ikonografię zsyłki składają się przedstawienia w formach realistycznych, jak na przykład w obrazach Jacka Malczewskiego „Niedziela w kopalni”, Henryka Rauchingera „Śmierć w kopalni” (W katordze) czy Aleksandra Kotsisa „Śmierć na zesłaniu” i symboliczne, jak w obrazie Jacka Malczewskiego „Śmierć Ellenai”, inspirowanym przez poemat Słowackiego „Anhelli”. Tematom sybirackim poświęcił całą swoją twórczość wspomniany już wcześniej malarz-zesłańiec Aleksander Sochaczewski. Na

28 *Obrazy śmierci w sztuce polskiej XIX i XX wieku*. Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Krakowie wrzesień-listopad 2000, Muzeum Narodowe w Krakowie, Red. Ewa Ryzewska, Kraków 2000, nr III/5-50, s. 316.

29 *Warszawa i jej Muzeum*. Katalog wystawy..., nr 70 na s. 110 i 111 (il.).

naszej wystawie prezentowaliśmy jego dzieła: „W drodze do katorgi. Poranek w kopalni”, „Dwa pokolenia” (starszy zesłaniec reprezentuje pokolenie powstania listopadowego, młodszy to Bronisław Szwarce, członek Komitetu Centralnego Narodowego w 1862, skazany na karę śmierci zamienioną na katorgę w Slisselburgu), „Towarzysz z katorgi i konwojujący kozak” (Autoportret artysty), studia do wielkiego obrazu „Pożegnanie Europy”.

„Powstanie Styczniowe było czynem moralnie uprawnionym, politycznie nieuniknionym, w dłuższej fali dziejowej korzystnym, mimo klęski tak ciężko odpokutowanej”³⁰. I mimo klęski zaistniała na trwałe tradycja i pamięć roku 1863, utrzymująca się we wszystkich warstwach społeczeństwa polskiego³¹. Tradycja ta była przede wszystkim przechowywana i kultywowana przez samych uczestników powstania styczniowego, tych, którzy ocalili i nie zostali wywiezieni na Sybir. Skupili się oni w ośrodkach na emigracji, przede wszystkim w Paryżu, w Galicji – głównie we Lwowie, w mniejszym stopniu w Krakowie i innych miastach. Tam też kultywowano pamięć o powstaniu, zakładając od lat 90-tych XIX wieku stowarzyszenia kombatanckie, organizując obchody rocznicowe. Wystawę naszą zamykał bardzo zwięzły rzut oka na ciągłość tradycji, na pamięć o roku 1863. Prezentację tematu symbolicznie rozpoczynał obraz olejny Jacka Malczewskiego „Powrót Sybiraka” i akwarela Wandy Kolinek „Portret Ludomira Benedyktowicza”, w mundurze weterana powstania styczniowego. Następnie pokazano portrety zbiorowe uczestników walki zbrojnej w latach 1863-1864, m.in. fotografia grupy mężczyzn w strojach polskich, wśród których rozpoznani dwaj weterani: Szymon Wizunas Moczydłowski Szydłowski (prawdziwe nazwisko Kazimierz Świątopełk-Mirski), powstaniec na Litwie, chorąży Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Uczestników Polskiego Powstania 1863/64 we Lwowie, z pamiątkowym sztandarem z manifestacji pod Horodłem w 1861 roku (sztandar ten prezentowaliśmy w postaci kopii) oraz Zygmunt Krzywosąd-Kępiński, oficer ułanów powstańczych w oddziałach M. Langiewicza, chorąży Towarzystwa od 1908 roku; zdjęcie przedstawiające ponad 70-osobową grupę uczestników zbrojnej walki o niepodległość narodu z roku 1863/64, będące pamiątką z obchodu jubileuszowego odbytego w Poznaniu 22 stycznia 1913 roku. Znalazły się tu pocztówki i wybrane fotografie z obchodów rocznicowych w okresie międzywojennym, np. zdjęcie z wizyty weteranów powstania styczniowego u Marszałka Piłsudskiego w Belwederze 22 stycznia 1933 roku, na którym przedstawiona jest też Anna Juszkiewiczowa (zm. 1938), córka Romualda Traugutta. Można było tutaj również zobaczyć spory wybór pamiątek i odznak z obchodów różnych rocznic powstania, m.in. kokardę z obchodu trzydziestej rocznicy powstania styczniowego w Krakowie w 1893 roku, odznakę z obchodu pięćdziesiątej rocznicy w 1913 roku, ustanowiony w 1933 roku pamiątkowy Krzyż 70-lecia, którym honorowano wszystkich żyjących weteranów, a z innych przedmiotów – czapkę weterana Franciszka Steckiego z Żuromina, czy pierścionek z czasu okupacji niemieckiej, nawiązujący do tradycji biżuterii patriotycznej z okresu powstania styczniowego. Wśród eksponowanych tu zabytków numizmatycznych znalazły się medale rocznicowe oraz upamiętniające bohaterów po-

30 *Powstanie styczniowe 1863-1864. Wrzenie. Bój. Europa. Wizje*. Pod red. S. Kalembki, Warszawa 1990, s. 7 [przedm. S. Kieniewicz].

31 K. Dunin-Wąsowicz, *Tradycja powstania styczniowego w społeczeństwie polskim doby popowstaniowej*. [w:] *Powstanie styczniowe 1863-1864. Aspekty polityczne i militarne*, pod red. J. Wojtasika, Warszawa 1995, s. 108-119; Tenże, *Kult tradycji i opieka nad weteranami Powstania 1863 r. w okresie międzywojennym*, „Przegląd Historyczny” 1991, z. 2, s. 269-276.

wstania 1863 roku: Romualda Traugutta, Zygmunta Padlewskiego, Jarosława Dąbrowskiego i innych.

Temat powstania styczniowego, grottgerowskie sceny powstańcze powróciły na drukach podziemnej „Solidarności” w okresie stanu wojennego. Na naszej wystawie symbolizował je kalendarz „Solidarności” na rok 1988, którego autor i wykonawca, Jerzy Bąk, w ilustracjach mających przedstawić najważniejsze wydarzenia i postaci z historii współczesnej Polski, na pierwszym miejscu – dla upamiętnienia daty powstania styczniowego – umieścił „Bój” z cyklu „Litwania” Artura Grottgera³². To, że kalendarz w postaci oryginału znalazł się w ekspozycji, zawdzięczamy wielu życzliwym Osobom, a szczególnie jego Autorowi, który też ofiarował wydawnictwo do zbiorów Muzeum Niepodległości w Warszawie.

Muzealny pokaz o powstaniu styczniowym uzupełniły pocztówki patriotyczne, będące przeważnie reprodukcjami dzieł sztuki mówiących o walce zbrojnej i jej bohaterach. Prawie wszystkie eksponowane karty pocztowe, ze względów cenzuralnych ukazały się w Galicji; we Lwowie wydawał je S.W. Niemojowski, Zakład Światłodruków, Zakład Fotograficzny Marka Münza i inni, w Krakowie – przede wszystkim Salon Malarzy Polskich, w Bochni „Secesja”, w Myślenicach Alfred Söhnel itd. W okresie zaborów wydawanie i rozpowszechnianie pocztówek patriotycznych stało się jedną z form upamiętniania i kultywowania tradycji roku 1863.

Wystawa „GLORIA VICTIS. W 140. rocznicę powstania styczniowego” była najważniejszym i największym wydarzeniem, zarówno w Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie jak i w Muzeum Niepodległości w Warszawie w roku 2003. Jej prezentację poprzedziły liczne kwerendy w zbiorach Muzeów Narodowych w Krakowie, Warszawie, Zamku Królewskiego w Warszawie, Muzeum Historycznego m.st. Warszawy, muzeów regionalnych oraz w zbiorach osób prywatnych. W tym miejscu Kolegom z instytucji, w których prowadziliśmy kwerendy i wypożyczaliśmy eksponaty oraz właścicielom zbiorów prywatnych składamy serdeczne podziękowania.

W okresie trwania ekspozycji, w obydwu muzeach, odbyły się wykłady, spotkania naukowo-wspomnieniowe przedstawiające aspekt historyczny roku 1863 jak też jego odzwierciedlenie w sztukach plastycznych. Zorganizowano imprezy i koncerty pieśni patriotycznych.

Scenariusz wystawy, jej aranżację plastyczną w Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie opracowała Bogumiła Umińska. W Muzeum Niepodległości w Warszawie scenariusz wystawy opracowała Helena Wiórkiewicz, aranżację architektoniczno-plastyczną Jadwiga Bobrowska.

Wystawie towarzyszył bogato ilustrowany katalog, sfinansowany ze środków Ministerstwa Kultury i Samorządu Województwa Mazowieckiego.

32 M. Bryl, *Cykle Artura Grottgera...*, s. 372, 373-374 (il.). – Kalendarz „Solidarności” na rok 1988 oznakowany jest symbolem: ARS o kształcie liter wzorowanych na znaku „Solidarności”. Wg informacji Jerzego Bąka, ARS – to autorskie, niezależne wydawnictwo, działające w latach 1981-1990 poza cenzurą, współpracujące z NSZZ „Solidarność” Wielkopolska, Związkiem Polskich Artystów Plastyków – działającym po rozwiązaniu w podziemiu oraz Duszpasterstwem Środowisk Twórczych w Poznaniu.

Fragmety wystawy „Gloria Victis...” w Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie, fot. Jarosław Wałaszuk

Dyr. Muzeum Niepodległości dziękuje artystom za przygotowanie programu słowno-muzycznego, który uświetnił otwarcie wystawy „Gloria Victis” (5 VIII 2003), fot. T. Stani

Fragment wystawy „Gloria Victis” (5 VIII 2003) – Muzeum Niepodległości, fot. T. Stani

Fragment koncertu „Boże, coś Polskę” (Pieśni powstania styczniowego) w wykonaniu artystów Filharmonii im. R. Traugutta (12 X 2003), fot. T. Stani

Dr Bohdan Urbankowski podczas swojego spotkania z publicznością w Muzeum Niepodległości nt. „Poezja powstania styczniowego” (22 IX 2003), fot. T. Stani